

"מחאת הביטחון": נקודת מבט נוספת על מחאת אנשי מילואים כלפי ההפיכה**החוקתית****פרופ' עוזי בן-שלום**

יו"ר אגודת חוקרי צבא-חברה בישראל

דיקן הפקולטה למדעי החברה הרוח

אוניברסיטת אריאל

בחודש מרס 2023, ובמסגרת גל המחאות האדיר נגד המהפכה החוקתית, בלטו מאוד מכתבי מחאה של אנשי מילואים ממגוון גדול של יחידות ותפקידים. את העין הציבורית תפסו כותרות, שהציגו בעיקר מחאות ביחידות עלית של כוחות מילואים. המחאות הללו נידונות בדרך כלל על ידי חוקרים ומובילי דעה בראייה של עמדות פוליטיות של אנשי המחאה, כעדות למיליטריזם הישראלי ותוך הבעת חשש מפגיעה בכוחו של צה"ל לספק ביטחון למדינה. לדעתי, שלושת כיווני המחשבה הללו אינם מציגים את כל התמונה, ואנסה להציע פרשנות נוספת בנוגע לאופייה של המחאה ולמשמעויותיה בטווח הקצר והארוך. כמו כן, אטען כי לימוד המחאה מחייב יצירת סדר יום מחקרי חדש בתחום של יחסי חברה וצבא, ואל לנו להתעלם גם מכך.ⁱ

מה מאפיין את המחאה?

מחאות של אנשי מילואים בישראל אינן תופעה נדירה, שהרי מחאות דומות התרחשו בעבר בהיקפים שונים. כיצד, אם כן, נוכל להבין את ייחודה של המחאה הנוכחית? לטענתי יש להבינה לנוכח שלושה סוגי כוחות המאפיינים אותה: כוחם הכלכלי של המשתתפים במחאה; היעדר גורם ארגוני המעורר את המחאה; היעדרן של נסיבות צבאיות או מבצעיות קונקרטיות בהיווצרותה. לימוד של גורמים אלה יוביל להמשגת המחאה כמחאה ביטחונית ואזרחית, ולא כמחאה של אנשי מילואים.

המאפיין הראשון הוא כוחם הכלכלי של המשרתים בכוחות הביטחון. צה"ל שהוא הארגון הביטחוני הראשי בישראל מבוסס בראש ובראשונה על גיוס חובה של כוח אדם מתוך השכבות החזקות כלכלית לתוך הצבא.ⁱⁱ צבא החובה מבוסס היום, ואף התבסס במשך עשורים ארוכים, על מעמד הביניים של החברה הישראלית. כלומר שיעור ניכר מהמגויסים ומהמגויסות הגיעו ממשפחות בעלות יכולת כלכלית בינונית לפחות. לא זאת אף זאת – אלה המתנדבים לתפקידי קצונה הם בעלי עוצמה כלכלית ניכרת אף יותר, והיא זו אשר בדרך כלל ממשיכה לשירות מילואים, מתמידה בו ומתקדמת בדרגות. קבוצות אלה הן בעלות כוח כלכלי גדול ביותר, דומה לזה של מוחים השייכים למגזרים בעלי השפעה בישראל: אנשי אקדמיה, כלכלה, רפואה, עריכת דין וכדומה. משכך, מאפיין מרכזי במחאת המילואימניקים הוא החזקה בכוח כלכלי רב-עוצמה. ההשתתפות במחאה אינה מוסברת במיוחד על ידי העדפתם הפוליטית של המוחים.

המאפיין השני הוא היעדרו של מנגנון ארגוני צבאי. כאשר מתקיימת מחאה של גורמי צבא בישראל, היא מוסברת באמצעות מנגנון ארגוני צבאי המייצר אותה. במילים אחרות, מחאות צבאיות נוצרות לנוכח תהליך פנים-ארגוני. כך קרה במחאות בהיקף קטן בהתנתקות, בהן חיילים שאך זה גויסו והיו בשלבי הכשרה ראשוניים סירבו לפנות מתיישבים; כך גם במלחמת לבנון השנייה, שבה סירבו חיילי מילואים לקבל את מנהיגותם של מפקדים מצבא הקבע, כאשר הללו לא צמחו ביחידות המילואים ונתפסו כנטע זר ביחידה. באותם המקרים, תהליכים ארגוניים מוגדרים של בניין הכוח הצבאי היו הבסיס למחאה. תהליכים כאלה הם בדרך כלל רדידות של ההכשרה הצבאית, פיתוח מנהיגות לקוי של מפקדים והכנה כושלת של כוחות צבא לביצוע משימה. כמו כן, המחאה של היום חוצה את ארגוני הביטחון, ואיננה מתקיימת רק בצה"ל (או בכוחות היבשה שלו בלבד), שבדרך כלל רגישים יותר למחאות). אינני זוכר מקרה שבו מפקדים בכירים וראשי הארגונים הביטחוניים הראשיים (צה"ל, שב"כ, מוסד ומשטרה) הציגו חזית אחידה, והביעו דעה מקצועית ברורה כחלק ממחאה. אמנם בישראל מתהווה לדעתי בהדרגה מודעות קבוצתית בקרב משוחררי צבא (Veterans), הדומה במקצת לזו הקיימת בצבאות אחרים (Ben-Shalom et al., 2023), אך יצירתה של זהות כזו היא תוצר של תהליכי ארגון כוח האדם: תהליכי גיוס, הכשרה ושחרור המביאים לניתוק הזיקה בין משוחרר הצבא למערך הצבאי שבו שירת, ואליו הוא מרגיש שייכות. אם כן, מנגנון פנים-ארגוני של בניין הכוח אינו עומד בבסיס המחאה.

המאפיין השלישי הוא היעדר לחימה או פעילות מבצעית מוגדרת. מוטיווציה בכוחות צבא נוצרת לנוכח נסיבות מבצעיות (Ben-Shalom & Benbenisty, 2019). בעבר נוצרו מחאות או משברי מוטיווציה של אנשי מילואים לנוכח משימה או תוצאותיה. אין לראות במחאה ניסיון הפיכה או מרידה. אנשי המחאה אינם עוסקים בביצועה משימה כלשהי, כפי שקרה בכמה מקרים במלחמת לבנון הראשונה, בהתנתקות ובמלחמת לבנון השנייה. מובן מאליו שבהיעדר פעולה מבצעית, המחאה אינה ממוקדת בתוצאות של פעולה כזו. מחאת המילואים שונה, ממחאות "של מקצוענים", הנערכות לצורך שיפור מוכנותם הצבאית לקראת לחימה (כפי שקרה אחרי לבנון השנייה); "של ועדי עובדים" לשיפור מצבם הכלכלי (כמו במקרה הייחודי של מחאת הטייסים אחרי אסון המסוקים); ואף ממחאות בעקבות ויכוחים אחרי אבדות כבדות במלחמה (כפי שקרה אחרי מלחמת יום הכיפורים ואחרי מבצעים שלא צלחו). נוסף על כך, קיים הבדל עקרוני בין מוטיווציה לגיוס ובין מוטיווציה ללחימה, ואסור לבלבל בין השניים. כלומר המחאה אינה מעידה כלל על הנכונות, הרצון והיכולת של המוחים להשתתף בלחימה. אם אכן יקראו אליה.

הקשרים נוספים

מחאת משרתי המילואים שאנו עדים לה, כחלק מרכזי מהמחאה הכללית נגד הרפורמה המשפטית, היא ביטחונית – אפילו עממית – ואינה של אנשי מילואים. לדעתי המחאה מציגה את דיוקנם של כוחות הביטחון בישראל – במיוחד של צה"ל – ככוחות שארגונם

עממי, שייכותם העליונה היא לאומית-אזרחית ורוחם איננה מיליטריסטית. כדי להבין אותה נדרש מחקר רצוף על כוחות ביטחון בישראל. כאן המקום להזכיר את פערי המחקר האקדמי בארגוני הביטחון בישראל, הנושא אופי פוליטי, ממוקד בתפר שבין החברה לצבא, ממעט לעסוק בתהליכי בניין הכוח ובארגוני ביטחון נוספים על הצבא. בעבר סירבתי כיו"ר אגודת חוקרי צבא וחברה בישראל ליטול צד בוויכוחים שבין אנשי אקדמיה לגורמי ביטחון. נקיטת עמדה שכזו פוגעת ביכולתנו ליצור מחקר משמעותי בתחום עיסוקנו, להרחיבו ולהציג תמונה נאמנה ואמינה בפני הציבור. נושא מחקר חשוב מאוד הוא אופן ההתמודדות עם המחאה והערכת השפעתה האפשרית בעתיד. בישראל קשה למנוע מחאה בקרב משרתי מילואים, מכיוון שהגבולות בין החברה לצבא בישראל מטושטשים. עם זאת, המחאה יכולה ליצור השפעות מרחיקות לכת, ובראשן הרחקה של הצבא מן המנהיגות הפוליטית. אובדן אמון של מנהיגים פוליטיים במפקדים, האשמות כלפי משרתים, הגברת החשש מהפעלת כוחות מילואים (ולא רק של צה"ל) תשפיע על אופיו של הכוח הביטחוני הישראלי. אזרחי ישראל נושאים עינם אל כוחות הביטחון – בפרט אל צה"ל - ומאמינים בהם. היווצרות פער בין המערכת הפוליטית למערכת הצבאית בטווח הקצר, ובמיוחד צעדי ראוה שייתכנו במקרי קיצון, כמו פיטורי מפקדים בכירים באם יהיו כאלה, לא ימנעו את המחאה ויעצימו חוסר אמון של הציבור בממשלה.

מקורות

Ben-Shalom, U., Rickover, I., Reizer, A., & Connelly, V. (2023). Emergent Veteran Identity: Toward a New Theory of Veteran Identity in Israeli Society. *Armed Forces & Society, 1*, 24.

Ben-Shalom, U., & Benbenisty, Y. (2019). 'A Time of War': contextual and organisational dimensions in the construction of combat motivation in the IDF. *Journal of Strategic Studies, 42*(3-4), 371-394.